

Museum, Russian National Museum and others.

Key words: Subcarpathian Ruthenia, museum, museum collections, memorials, exposition, exhibits.

УДК 94(477.87) «1945»:341.2

РАДЯНСЬКО-ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ДОГОВІР ПРО ЗАКАРПАТТЯ ВІД 29 ЧЕРВНЯ 1945 р. ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІСТОРИЧНУ ДОЛЮ КРАЮ

Міщанин В. В. (Ужгород)

У статті на основі нових документів із Центрального державного архіву громадських організацій зроблено спробу по-новому поглянути на договір між СРСР і ЧСР про Закарпаття від 29 червня 1945 р., який кардинально змінив долю краю. Вказується на спробу чехословацької адміністрації відновити свої органи управління в Закарпатській Україні восени 1944 р., перипетії радянсько-чехословацьких переговорів, підписання та сучасні оцінки радянсько-чехословацького договору про Закарпаття.

Ключові слова: СРСР, Чехословаччина, договір, Закарпаття, Закарпатська Україна, возз'єднання, радянська.

Радянські дослідники, оцінюючи підписання договору між СРСР і Чехословацькою Республікою, розглядали його виключно як «Історичний акт возз'єднання Закарпатської України з Батьківщиною» [27, с. 76]. Сучасні дослідники, які займаються дослідженням періоду Закарпатської України, проблемою радянської Закарпаття, важливе місце відводять радянсько-чехословацькому договору від 29 червня 1945 р. Серед вагомих праць слід назвати книгу М. Болдижара і О. Гріна про державно-правовий статус Закарпатської України [3]. Фахівцями-юристами також захищено кілька дисертацій, в яких дається правова оцінка договору від 29 червня 1945 р. [4; 21]. Історіографічних аспектів теми торкнулася Т. Безега. Вона дотримується традиційної позиції, згідно з якою «дослідження різноманітних аспектів Закарпатської України перетворилося на актуальну проблему не тільки крайової, але й вітчизняної історичної науки» [2, с. 11]. Примітними і пізнавальними є історіографічні статті І. Мищака [17], Д. Данилюка, В. Міщанина [8]. Цей період викликає нині неоднозначні судження в українській історіографії. Більшість дослідників акцентують увагу насамперед на висвітленні подій осені 1944 року, підготовці та проведенні Першого з'їзду народних комітетів, різноманітних аспектах діяльності Народної Ради Закарпатської України (далі – НРЗУ) [18; 19]. Аналіз та оцінку самого Договору в кількох своїх публікаціях зробив М. Макара [13; 14].

Виклад основного матеріалу. В період Другої світової війни Закарпаття стало предметом складних зовнішньополітичних комбінацій. Ні уряд Чехословаччини в еміграції, ні керівництво СРСР не мали чіткого уявлення стосовно долі Закарпаття. Їхні позиції залежали від подій на фронтах Другої

світової війни [16]. 8 травня 1944 р. в Лондоні було підписано угоду між Чехословаччиною та Радянським Союзом про майбутні взаємини сторін на визволеній території Чехословаччини. Передбачалося, що вся повнота влади належатиме чехословацькому урядовому уповноваженому, який мав створити за чехословацькими законами адміністрацію і відновити чехословацькі військові сили [5, с. 26-27]. Проте восени 1944 р., коли Закарпаття було здобуто, СРСР почав в односторонньому порядку відходити від попередніх домовленостей. Москва взялася за посилення свого впливу в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. Й. Сталін використав для цього Закарпаття, де значна частина населення бажала приєднатися до України.

На Закарпатті паралельно проходили два кардинально різні процеси. З одного боку – формування нових органів влади – народних комітетів – і рух за возз'єднання з Україною, а з іншого – становлення нової чехословацької адміністрації, адже Закарпаття юридично належало до Чехословаччини. 28 жовтня 1944 р. на Закарпаття прибув уповноважений уряду Чехословаччини Ф. Немец. В «Оголошенні урядового делегата про тимчасове ведення справ на визволеній території Чехословацької республіки» йшлося про відновлення в краї чехословацької влади на чолі з урядовим делегатом на перехідний період – до завершення війни. Головними своїми завданнями Ф. Немец вбачав здійснення внутрішньої політики посередництвом народних рад, мобілізацію до чехословацького війська, співпрацю з радянським військовим командуванням, очищення краю від «ворожих елементів народу й держави». Передбачалося введення в обіг чехословацької грошової одиниці.

Радянське командування передало у відання

Ф. Немеца лише південно-східну частину краю – Рахівський, Тячівський, Хустський, Волівський, Севлюський округи – з центром у м. Хусті. Решту регіону було оголошено прифронтовою територією, де управляло радянське командування за участю народних комітетів. Представники чехословацької адміністрації не мали права без дозволу радянських військових пересікати демаркаційну лінію і перебувати в зоні оперативних дій Червоної армії. Хоча радянські війська пішли далі на захід, проте ця лінія залишалася попередньою. А крім адміністрації урядового делегата, в зоні на схід від демаркаційної лінії діяли радянські військові комендатури. Територія, підпорядкована Ф. Немецу, виявилася «зоною двовладдя», що призводило до конфліктів [16, с. 59-60]. На багато розпоряджень Ф. Немеца радянські представники вживали свої контрзаходи.

Відразу ж після прибуття урядової делегації Ф. Немец підняв питання про постачання населення продовольством. У доповідній записці голові уряду З. Фірлінгеру він просив направити в Тячів 300 тонн кукурудзи або пшениці, вагони та інші транспортні засоби. Про це ж попросило Москву і керівництво Чехословаччини з Лондона. СРСР вирішив це питання наступним чином: виділив для Закарпатської України 250 тис. пудів хліба, а командування 4-го Українського фронту організувало його доставку на автомашинах у міста й села [16, с. 63].

Каменем спотикання у відносинах між чехословацькою адміністрацією та командуванням Червоної армії на Закарпатті стала мобілізація, що мала відбуватися виключно до чехословацької армії. Це підтверджує «Інструкція військовим комендантам на визволеній від німецьких окупантів території Чехословаччини» начальника штабу 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта Ф. Корженевича від 28 жовтня 1944 р. [5, с. 26-35]. Проведення мобілізації покладалося на частину делегації на чолі з генералом А. Гасалом.

29 жовтня 1944 р. чехословацький військовий комендант у Рахові Антон Івашкович звернувся до «всіх сільських рад Рахівського округу» з вимогою негайно скласти точні списки всіх військовозобов'язаних і добровольців – чехів, словаків, українців, представників національних меншин, а також створити міліцію з осіб, не молодших від 40 років, на чолі з комендантом – колишнім чехословацьким підполковником, який міг бути й молодшим від 40 років [23, арк. 1].

30 жовтня 1944 р. Ф. Немец доручив усім місцевим радам протягом 24 годин скласти списки військовозобов'язаних. У місцеві органи влади повинні були з'явитися колишні військові чехословацької армії, чехословацькі громадяни, які служили в угорській армії, колишні працівники чехословацької поліції, жандармерії, фінансової служби віком до 60 років [23, арк. 2].

11 листопада 1944 р. урядовий делегат видав

«Мобілізаційне оголошення». Протягом 24 годин кожний мобілізований повинен був прибути у визначений народний комітет з документами, харчами на три дні, ложкою, мискою, рушником, одягом, туалетними принадлежностями і в якісному взутті, якщо хотів мати його замість державного [23, арк. 5]. Всі, хто не з'явиться до мобілізаційних пунктів, мали бути притягнуті до відповідальності за чехословацьким законодавством.

Однак ще 5 листопада Ф. Немец повідомили, що поблизу Хуста вивішені оголошення про набір добровольців до Червоної армії. У своєму зверненні до командувача 4-го Українського фронту генерала І. Петрова Ф. Немец нагадав, що відповідно до чехословацьких законів дозвіл на вступ в іноземну армію може дати лише президент. І. Петров відповів, що оголошення радянських військових комендантів вивішені відповідно до його наказу, який спирається на те, що місцеве населення виявило бажання служити в Червоній армії. Крім того, він окремо зауважив, що свого часу радянське керівництво дозволило вступити в чехословацьку військову частину в СРСР українцям і волинським чехам, радянським громадянам, а тепер в якості «послуги за послугу» чехословацьке керівництво повинно дозволити набір у Червону армію на Закарпатті [16, с. 63].

У чехословацьку армію з 8 листопада 1944 р. до 15 лютого 1945 р. було призвано 6750 закарпатців, зокрема 15 офіцерів [9, с. 611-612]. Паралельно командування 4-го Українського фронту набирало добровольців до Червоної армії. До цієї агітації активно долучилися армійські політвідділи. Зі звіту гвардії майора Бондаренка, одного з агітаторів, довідуємося, що до села Бобовище на Мукачівщині він прибув увечері 2 листопада. Наступного дня майор провів у селі мітинг. Загалом у селі налічувалося 85 громадян призовного віку. На вступ до Червоної армії зголосилися 49 добровольців [5, с. 37-38]. Відтак Бондаренко радив своєму начальству виділяти агітатору не менше двох днів для роботи в одному селі.

На початку листопада 1944 р. штаб 4-го Українського фронту розгорнув на Закарпатті 25 пересувних пунктів із набору добровольців. У Червону армію брали осіб віком від 18 до 40 років. Відділ комплектування і формування штабу фронту підібрав для цього 50 досвідчених офіцерів, які стояли на чолі груп, що склалися з командира, його заступника, 8-10 солдат. Основною формою їх роботи були виступи на численних зборах. Нерідко разом з ними виступали і представники НРЗУ. Так, 17 грудня 1944 р. НРЗУ звернулася до населення краю із закликом вступати до лав Червоної армії [30, с. 124].

Переговори про припинення мобілізації до Червоної армії велися на найвищому рівні. Спочатку спостерігався спонтанний вступ у ряди армії-

визволительки, а потім ейфорія спала. На межі 1944-1945 рр. на Закарпатті діяли 520 пунктів набору добровольців, які охопили 640 населених пунктів. До радянського війська мобілізували 15-16 тис. осіб [16, с. 69]. Водночас радянське командування завжало набирати таких же добровольців до чехословацьких частин. За таких умов робота чехословацької адміністрації була неможливою. Як наслідок, Ф. Немец 8 грудня 1944 р. виїхав до Москви, а генерал А. Гасал перемістив свій штаб у Східну Словаччину.

На чехословацьку делегацію вівся постійний не тільки моральний, але й фізичний тиск. В одній із таємних депеш, відісланих до Лондона, представник делегації Ф. Галя розповідає про напад хустської міліції 15 січня 1945 р. на будівлю, в якій засідали представники влади ЧСР [31, арк. 71]. Остаточно чехословацька урядова делегація покинула Закарпаття 1 лютого 1945 р.

Відкликанню урядової делегації передувало звернення НРЗУ до президента Чехословацької Республіки Е. Бенеша в Лондон від 5 грудня 1944 р. Посилаючись на «Маніфест про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і вихід Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки», НРЗУ вимагала від Е. Бенеша дати вказівку урядовій делегації негайно залишити Закарпатську Україну [12, арк. 1-2].

На той момент представник чехословацького уряду не мав нормальних умов для діяльності, перебував під контролем радянського командування. Важливим аспектом було налагодження прямого радіозв'язку між чехословацькою делегацією та лондонським урядом. Користуватися ним урядовій місії Ф. Немеца заборонили військові органи СРСР, проте чехословацьким розвідникам вдалося таємно перевезти на територію Закарпаття невелику портативну агентурну радіостанцію. Таємний зв'язок із Лондоном представники делегації вели протягом усього перебування на Закарпатті. Факт передачі повідомлень був настільки засекреченим, що про нього не знав навіть сам Ф. Немец [29].

Таємна депеша № 1 прем'єр-міністру Я. Шрамеку надійшла 14 листопада. В цьому першому повідомленні було вказано: «Досі не маємо дозволу на радіозв'язок ні з Лондоном, ні з Москвою. Проте ваші повідомлення приймати можемо. Червона армія тут проводить набір для себе. Хочемо інформацію, чи було щось урядом вирішено. Наша ситуація критична. Проводиться відкрита агітація за приєднання Підкарпатської України до СРСР. Насильницький набір до Червоної армії. Народ розгублений. Чекають наших дій. Туряниця на чолі цієї кампанії...» [32, с. 64].

Контакти Ф. Немеца з урядом у Лондоні здійснювалися через Москву, всі його звіти передавалися через радянських представників. За час роботи

делегації в Закарпатській Україні було направлено кілька циркулярів місцевим органам, скликано збори представників окружних народних комітетів, видано декілька номерів газети «Урядовий вісник» українською та чеською мовами. Сам Ф. Немец лише одного разу з'явився на публіці, коли виступав на народних зборах у Хусті з нагоди чехословацького національного свята Свободи [15, с. 39-40].

Фактично, місію урядової делегації на чолі з Ф. Немецом, яка не мала серйозних важелів впливу на настрої місцевого населення, було провалено. Подальшу долю Закарпаття вирішували тривалі переговори між Чехословащиною та СРСР. Е. Бенеш на початку 1945 р. заявив, що найважливіші справи Чехословащини вирішаться не в Лондоні чи Парижі, а в Москві [6, с. 608].

У листі Й. Сталіна до Е. Бенеша від 23 січня 1945 р. наголошувалося на тому, що СРСР не мав права забороняти населенню Закарпаття виявляти свою національну волю [22]. Е. Бенеш погодився на двосторонній формат врегулювання проблеми, але «після закінчення війни з Німеччиною, тобто щойно буде забезпечено відновлення наших домюнхенських відносин» [1, с. 159]. Розпочалася підготовка до проведення радянсько-чехословацьких переговорів про Закарпатську Україну. Делегація на чолі з Е. Бенешем прибула в Москву. 21 березня 1945 р. питання про Закарпаття розглядалося на засіданні за участю В. Молотова, глави радянського дипломатичного відомства. Е. Бенеш спробував перенести розгляд питання на мирну конференцію. В. Молотов наполягав на переговорах між СРСР і Чехословащиною. Е. Бенеш погодився.

У Кошицькій урядовій програмі від 5 квітня 1945 р. було зазначено, що питання про Закарпаття буде вирішене «згідно з волевиявленням його населення шляхом переговорів між СРСР і Чехословащиною» [7, с. 235]. Про конкретний термін укладання договору не йшлося, але СРСР наполягав на прискоренні розгляду цього питання. Зрештою, після 10-денних переговорів у Москві було укладено Договір між СРСР і Чехословащиною про Закарпатську Україну. Напередодні відбулася зустріч Й. Сталіна з прем'єр-міністром Чехословащини З. Фірлінгером та заступником міністра закордонних справ В. Клементісом. Й. Сталін, розуміючи, що гостям немає куди відступати, запитав З. Фірлінгера, чи зручно зараз чехословацькому уряду підписувати договір [24, с. 206]. З. Фірлінгер відповів, що сам вніс пропозицію про його підписання.

Цілком слушно знаний ужгородський дослідник, доктор історичних наук С. Федака виділив кілька важливих моментів у цьому процесі.

1. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття міг бути підписаний лише між завершенням війни в Європі і вступом СРСР у війну на Далекому Сході (8 травня – 8 серпня 1945 р.). До оволодіння радянськими військами всієї Чехії не

могло бути й мови про це. Жертви (людські втрати – В. М.) радянських військ у Чехії стали своєрідною платою за трансфер Закарпаття.

2. СРСР повинен був забезпечити нейтралітет союзників у закарпатському питанні. США були зацікавлені в початку бойових дій між Радянською і Квантунською арміями. Радянські жертви в Китаї – додаткова плата за входження Закарпаття до складу СРСР.

3. Й. Сталін прагнув вирішити закарпатське питання до Потсдамської конференції (17 липня – 2 серпня 1945 р.), аби воно не стало додатковим козирем англійської та американської сторін. Не випадково підписання радянсько-чехословацького договору відбулося після Установчої конференції ООН у Сан-Франциско 26 червня 1945 р. [28].

Чехословацько-радянський договір про Закарпатську Україну було укладено в Москві 29 червня 1945 р. Від СРСР його підписав В. Молотов, від Чехословацької Республіки – З. Фірлінгер та В. Клементіс. Й. Сталін взяв участь у цій церемонії. Обидва уряди продемонстрували зневагу до УРСР і Закарпатської України, не запросивши їхніх представників ні на переговори, ні на підписання Договору.

У першій же статті Договору зазначалося: «Закарпатська Україна (що носить, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на підставі Договору від 10 вересня 1919 р., укладеного в Сен-Жермені ан Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехословацької Республіки, возз'єднується у згоді з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на підставі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін зі своєю споконвічною батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки» [5, с. 200-201].

Договором обумовлювалися кордони між СРСР і ЧСР, що із внесеними змінами пролягли по лінії кордону між Словаччиною та Закарпатською Україною станом на 29 вересня 1938 р. У протоколі до Договору вказувалося, що уточнення кордонів на місцевості повинна була здійснити демаркаційна комісія, а до 1 січня 1946 р. планували провести оптацію населення.

Мешканцям Закарпаття чеської та словацької національності надавалося право на дістання чехословацького громадянства. Цим правом, як було проголошено, могли скористатися всі, хто не хотів радянського режиму – особливо закарпатці, які служили в чехословацькій армії, частина інтелігенції та молоді. Водночас українці і росіяни, які проживали в Чехословаччині, могли переселитися в УРСР. Проте у процесі прийому заяв на оптацію СРСР на власний розсуд «змінив правила гри»: заяви почали приймати тільки в радянських органах влади. Ці «правила» визначалися постановами РНК СРСР від 30 грудня 1945 р. та РНК УРСР від

29 січня 1946 р.

У різних областях УРСР було проведено мітинги «на підтримку» возз'єднання із Закарпатською Україною. Лише у Львівській області в них взяли участь понад 20 тис. осіб [10, арк. 5]. Подібні мітинги відбулися в Харкові, Сталіні (Донецьку), Одесі, Кам'янці-Подільському, Чернігові [26, арк. 1-3]. Секретар Рівненського обкому КП(б)У В. Бегма прозвітував у ЦК КП(б)У: «Продовжуємо роз'яснювати населенню договір про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР» [26, арк. 6].

З інформації Одеського обкому КП(б)У довідуємося, що з цього приводу на мітингах в Одесі були присутні понад 29 тис. осіб, а «на підприємствах, у закладах проведено 1100 мітингів з охопленням понад 40 000 робітників, службовців, осіб, які навчаються» [11, арк. 4]. В інформації Тернопільського КП(б)У відзначено вислів селянина села Кутець Копичинського району Н. Біцького: «Возз'єднання українського народу в одну Радянську державу відбулося завдяки допомогі партії, Уряду і нашого старшого брата – Великого російського народу» [11, арк. 5].

Чекісти зафіксували і критичні вислови, зокрема інспектора Запорізького відділу народної освіти Тиська: «Радий, що брати увійшли до складу однієї сім'ї, але вони увійшли тому, що не знають наших труднощів, як в економічному, так і в моральному відношенні. Зараз вони в усьому будуть відчувати залежність від маленьких і великих начальників та всі негаразди, які в нас наявні» [11, арк. 10]. «Відчуваю, як жителі Закарпатської України возраднуються, коли їм запропонують вступити до колгоспу» [11, арк. 10], – сказала бібліотекар Запорізького педінституту Ражновська. «Більшовики влаштували чергову комедію волевиявлення народу. Попередньо були проведені вибори народних комітетів, як таких, що нібито виражають волю закарпатських українців, а потім чинився тиск на Бенеша, який вимушений був дати згоду на возз'єднання, – говорив житель Вінниці А. Островський. – Бідні закарпатські українці незабаром відчують принади радянської влади» [11, арк. 11-12].

Відомо також про політичні заяви прогностичного характеру. Так, жителька міста Новоукраїнки Кіровоградської області Н. Товмаченко прогнозувала: «Закарпатська Україна приєднається до УРСР за рішенням конференції в Сан-Франциско. Тепер Україна буде самостійною державою, незалежною від Радянського Союзу. Колгоспи розпустять, і знову будуть одноосібні господарства – так продиктували Радянському Союзу Англія та Америка» [11, арк. 11]. На жаль, невідомою є подальша доля цих вільномудців. Можна тільки здогадуватися, що трапилося з цими людьми в умовах класичного тоталітаризму.

У спецповідомленні від 4 липня 1945 р. про

громадську думку Закарпатської України щодо акту возз'єднання вказувалося, що цю подію населення «в більшості зустріло з великим піднесенням і задоволенням» [26, арк. 7]. Але разом з тим народний комісар державної безпеки УРСР С. Савченко подав негативні висловлювання жителів. Так, учитель народної школи Ужгорода Захар Релін заявив: «Не може закарпатський народ жити з більшовиками. Найближчим часом повинні відбутися зміни, і ми будемо у складі Чехословаччини». Навіть керівник канцелярії Народної Ради Тудовшій зауважив: «Якщо територія Закарпатської України відійде до СРСР, я виїду за кордон. Народна Рада буде змінена, і вона не усвідомлює і не знає, яку здійснює дурницю у зв'язку з возз'єднанням із СРСР». «Я не дуже вірю чуткам, чехи не повинні допустити возз'єднання, – висловився референт при уповноваженому з промислу і торгівлі Менчікс. – Якщо ж воно звершиться, я виїду в Словаччину. Після приходу Радянської влади почнуться переслідування» [26, арк. 9].

Багато з тих, хто були незадоволені приходом радянської влади, сподівалися на «загальний протест проти ратифікації Договору» [25, арк. 3]. Інші міркували так: «Англія не допустить, щоб Закарпатська Україна була радянською» [25, арк. 4]. Дехто боявся, що «нас усіх місцевих угорців вивезуть у Росію, а сюди прийдуть росіяни» [25, арк. 5]. Житель Ужгорода Валюга висловився так: «Життя в Закарпатській Україні настає погане. Якщо ми зараз щось отримуємо по карточках, то згодом і цього не дістанемо. Руські бідні, у них самих їсти нічого» [25, арк. 5].

22 листопада 1945 р. радянсько-чехословацький Договір про Закарпатську Україну було

ратифіковано тимчасовими Національними зборами ЧСР, а 27 листопада – Президією Верховної Ради СРСР. Обмін ратифікаційними грамотами відбувся у Празі. Партійні чиновники ретельно відслідковували відповідні настрої населення. Наприклад, у ЦДАГО України міститься інформація ЦК КПЗУ про святкування на Закарпатській Україні першої річниці «утворення народної влади» і ратифікації радянсько-чехословацького Договору [10, арк. 5], спецповідомлення народного комісара державної безпеки УРСР стосовно цієї події [25, арк. 5].

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. у складі Української РСР створено Закарпатську область, до якої ввійшли міста Ужгород і Мукачево, 13 округів (від 1953 р. – районів): Берегівський, Великоберезнянський, Воловецький, Волівський (Міжгірський), Іршавський, Мукачівський, Перечинський, Рахівський, Свалявський, Севлюський (Виноградівський), Тячівський, Ужгородський, Хустський. 24 січня 1946 р. Президія Верховної Ради УРСР схвалила Указ, яким постановила ввести з 25 січня 1946 р. в межах Закарпатської області законодавство Української Радянської Соціалістичної Республіки [30, с. 390].

Договір про Закарпатську Україну від 29 червня 1945 р. радянська історіографія подавала виключно як такий, що поклав край історичній несправедливості, відкрив шлях до національного, економічного і соціального відродження, став яскравою демонстрацією дружби слов'янських народів і братерського радянсько-чехословацького співробітництва [27, с. 89]. Насправді це возз'єднання стало зручним пропагандистським прикриттям тоталітарного поневолення Закарпаття.

1. Барановська Н. Карпато-українське питання в радянсько-чехословацьких відносинах періоду Другої світової війни (1939-1945 рр.) / Н. Барановська, О. Макаруч // Вісник Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». – 2009. – № 652. – С. 156-160.
2. Безега Т. Закарпатська Україна: історіографія питання / Т. Безега // Грані. – 2012. – № 12. – С. 8-13.
3. Болдижар М. Закарпатська Україна: державно-правовий статус і діяльність (кінець 1944 - початок 1946 рр.) / М. Болдижар, О. Грін. – Ужгород, 1999. – 104 с.
4. Болдижар С. М. Правове становище Закарпатської України (1944-1946 роки): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. М. Болдижар. – Київ, 2009. – 20 с.
5. Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 - січень 1946 рр.) / Упор., передмова та покажчики О. Д. Довганича, А. М. Шекеги, М. В. Делегана; ред. колегія В. І. Балого, І. В. Іванчо, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. – 2-е вид. – Ужгород: Закарпаття, 2000. – 344 с.
6. Гранчак І. Закарпатська Україна в радянсько-чехословацьких відносинах кінця 1944 - червень 1945 рр. / І. Гранчак, В. Приходько // Нариси історії Закарпаття. – Т. II. – Ужгород, 1995. – С. 606-611.
7. Гранчак І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни / І. Гранчак, І. Поп // Carpatica-Карпатика. – Вип. 2. – Ужгород, 1993. – С. 223-236.
8. Данилюк Д. Возз'єднання Закарпаття з Українською РСР в оцінці вітчизняної історіографії (1945-2013) / Д. Данилюк, В. Мішанин // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – 2013. – Вип. 2. – С. 167-176.
9. Довганич О. Вступ закарпатських добровольців до Червоної Армії та Чехословацького корпусу / О. Довганич // Нариси історії Закарпаття. – Т. II. – Ужгород, 1995. – С. 611-612.
10. Докладная записка о пребывании делегации Закарпатской Украины в Киеве (23.05.1945 - 06.12.1945) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр.1611. – На 26 арк.
11. Информации, спецсообщения о реагировании населения Украины на подписание договора СССР с Чехо-

- словацкой республикой о Закарпатской Украине (10.03.1945 - 14.08.1945) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1626. – На 12 арк.
12. Лист членів НРЗУ президенту Чехословацької Республіки Едварду Бенешу в м. Лондон з пропозицією відкликати із Закарпатської України Чехословацьку урядову делегацію у зв'язку з прийняттям делегатами I з'їзду Народних комітетів Маніфесту про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною і виходом Закарпатської України зі складу Чехословацької Республіки (05.12.1944) // ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 13. – На 2 арк.
  13. Макара М. Договір про нас, хоч і без нас / М. Макара // Возз'єднання Закарпатської України з Україною: [Матеріали наукової конференції, присвяченої 60-ти річчю возз'єднання Закарпаття з Україною, Ужгород, 29 червня 2005 р.]. – Ужгород, 2006. – С. 106-112.
  14. Макара М. П. Радянсько-чехословацький договір про Закарпаття / М. П. Макара // Нариси історії Закарпаття (1918-1945 рр.). – Ужгород, 1995. – Т. 2. – Розділ IX. – С. 614-619.
  15. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України 1944-1945 / Пер. з франц. / В. Маркусь. – К.: Інтел, 1993. – 111 с.
  16. Марьина В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939-1945 гг. / В. Марьина. – Москва: Новый хронограф, 2003. – 304 с.
  17. Мищак І. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія / І. Мищак // Історіографічні дослідження в Україні. – 2010. – Вип. 20. – С. 455-474.
  18. Міщанин В. В. Військово-політична ситуація на Закарпатті восени 1944 р. / В. В. Міщанин // Науковий вісник Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. Сухомлинського. Історичні науки: [Збірник наукових праць]. – За ред. М. М. Шитюка. – 2016. – № 1 (41), червень. – Миколаїв: МНУ ім. В. Сухомлинського, 2016. – С. 34-40.
  19. Міщанин В. В. Перший з'їзд народних комітетів Закарпатської України: нові підходи / В. В. Міщанин // Науковий вісник Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. Сухомлинського. Історичні науки: [Збірник наукових праць]. – За ред. М. М. Шитюка. – 2016. – № 2 (42), листопад. – Миколаїв: МНУ ім. В. Сухомлинського, 2016. – С. 54-60.
  20. Оголошення урядового делегата Чехословацької Республіки Немец Франтішека в м. Хусті про тимчасове керування на визволеній території Чехословацької Республіки (28.10.1944 - 16.11.1944) // ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 4. – На 2 арк.
  21. Пеца Д. Д. Встановлення радянського державного режиму в Закарпатті в 1944-1950 рр.: історико-правове дослідження: автореф. дис ... канд. юрид. наук / Д. Д. Пеца. – Львів: Б. в., 2011. – 20 с.
  22. Письмо Э. Бенешу 23 января 1945 года // Сталин И. Полное собрание сочинений. – Т. 18. – С. 183. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gazumei.ru/lastlib/otherbooks/801>.
  23. Розпорядження Чехословацького урядового делегата Немец Франтішека, Рахівського чехословацького військового коменданта і Рахівського ОНК про проведення мобілізації у чехословацьку армію, про забезпечення чехословацьких військових частин продуктами та про створення комісії при сільських Народних комітетах по перевірці благонадійності службовців і громадян під час угорської окупації (29.10.1944 - 26.12.1944) // ДАЗО. – Ф. Р-14. – Оп. 1. – Спр. 5. – На 10 арк.
  24. Советский фактор в Восточной Европе. 1944-1953 гг. Документы / Отв. ред. Т. В. Волокитина. – В 2-х тт. – Т. 1: 1944-1948 гг. – М.: Российская политическая энциклопедия, 1999. – 687 с.
  25. Спецсообщение о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с ратификацией Временным Национальным Собранием Чехословакии советско-чехословацкого договора о Закарпатской Украине (30.11.1945) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1627. – На 5 арк.
  26. Спецсообщения, информации о реагировании населения Закарпатской Украины в связи с воссоединением с Советской Украиной (30.06.1945 - 20.07.1945) // ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1625. – На 14 арк.
  27. Троян М. В. Того дня зійшло сонце возз'єднання / М. В. Троян. – Ужгород: Карпати, 1979. – 135 с.
  28. Федака С. Радянсько-чехословацький договір 1945 р. про Закарпатську Україну. [Електронний ресурс] / С. Федака. – Режим доступу: novezakarpatya.com/uk/post/8752.
  29. Худіш П. М. Таємна радіостанція та війна розвідок на Закарпатті у 1944 році. [Електронний ресурс] / П. М. Худіш. – 2016. – Режим доступу: <http://prozak.info/Istoriya/Taemna-radiostanciya-ta-vijna-rozvidok-na-Zakarpatti-u-1944-roci>.
  30. Шляхом Жовтня. Визволення Радянською Армією Закарпатської України і возз'єднання її з Радянською Україною: [Збірник документів]. – Т. VI-VIII: 1944 р. - I-1946 р. – Ужгород: Карпати, 1965. – 445 с.
  31. Chust, vládní delegat. Zprávakonsist. rady. Hályod 19.1.1945.– Národní archiv České republiky, Praha. – F. 1419. – Archiv Huberta Ripky. – ka. 194. – sign. 1-52-1-3. – Podkarpatská Rus. Vnitřní situace, 1945.
  32. 14. listopad (Depeše č.1 – pro pana předsedu vlády Jana Šrámka) // Marek J. Radiostanice VLADISLAV v marném boji o Podkarpatskou Rus // Historie a vojenství. Časopis vojenského historického ústavu. – 4/2011. – Ročník LX. – S. 55-70.

РЕЗЮМЕ

СОВЕТСКО-ЧЕХОСЛОВАЦКИЙ ДОГОВОР О ЗАКАРПАТЬЕ ОТ 29 ИЮНЯ 1945 г. И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ИСТОРИЧЕСКУЮ СУДЬБУ КРАЯ

Мищанин В. В. (Ужгород)

В статье на основании новых документов из Центрального государственного архива общественных организаций сделана попытка по-новому взглянуть на договор между СССР и ЧСР о Закарпатье от 29 июня 1945 г., который кардинально изменил судьбу края. Указывается на попытку чехословацкой администрации восстановить свои органы управления в Закарпатской Украине осенью 1944 г., перипетии советско-чехословацких переговоров, подписание и современные оценки советско-чехословацкого договора о Закарпатье.

Ключевые слова: СССР, Чехословакия, договор, Закарпатье, Закарпатская Украина, воссоединение, советизация.

SUMMARY

THE SOVIET-CZECHOSLOVAK TREATY ON THE TRANSCARPATHIAN UKRAINE OF 29 JUNE 1945 AND ITS IMPACT ON HISTORICAL FATE OF THE REGION

V. Mischanyn (Uzhhorod)

In the article, on the basis of new documents from the Central State Archive of Public Associations of Ukraine, was made an attempt to take a fresh look at the Treaty between the USSR and the Czechoslovakia on Transcarpathia of June 29, 1945, which radically changed the fate of the land. The article indicates the Czechoslovak administration's attempt to reinstate its governing bodies in Transcarpathian Ukraine in the autumn of 1944, the vicissitudes of the Soviet-Czechoslovak talks, the signing and modern assessment of the Soviet-Czechoslovak Treaty on Transcarpathia.

Keywords: USSR, Czechoslovakia, treaty, Transcarpathia, Transcarpathian Ukraine, reunification, Sovietization.